

Ольга Крайня

Національний Києво-Печерський

історико-культурний заповідник (Київ, Україна)

ІДЕОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЦЕРКОВНИХ ІНСТИТУЦІЙ В ПЕРІОД УТВЕРДЖЕННЯ МОСКОВСЬКОГО САМОДЕРЖАВСТВА НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ (НА ПРИКЛАДІ КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКОЇ ЛАВРИ)

Монастирські збірки документів, на базі яких сформовано чимало фондів державних архівних установ України, презентують достатньо матеріалів для аналізу того, як відбивалися на житті місцевого населення військові проекти XVIII ст. (реорганізація армії, будівництво цитаделей і т. ін.). Останні супроводжували війни або передували їм. Спроби оцінити через призму церковного повсякдення впливи війн на соціум, світоглядні трансформації, кількість населення і якість його життя, підводять до необхідності відслідковувати стан монастирського господарства, адміністративні зміни, положення підданих, ідеологічний вплив на їхню свідомість.

У даному разі в фокус уваги потрапили документи часів російсько-турецьких війн другої половини XVIII ст. з архіву Києво-Печерської лаври у збірці Центрального державного історичного архіву України, м. Київ (далі ЦДАК України). Їхній аналіз потребує деяких загальних зауваг щодо історії православної Церкви на теренах України в складі поліетнічних держав – Речі Посполитої і Російської імперії.

В українських землях, які увійшли до складу князівства Московського (з 20-х рр. XVIII ст. – Російської імперії), замість суто громадського спостереження за відвідуванням церкви, коли людина, котра не була на літургії, могла зіткнутися з моральним засудженням оточуючих, прийшов державний контроль за населенням з ретельною звітністю щодо сповіді й причастя. Їхній пропуск вимагав письмово засвідченого пояснення, і міг потягнути за собою віднесення особи до «неблагонадійних». «Винахідником» сповідних книг у Московському князівстві визнається московський патріарх Адриан, який таким чином виявляв «розкольників» - старообрядців наприкінці XVII ст. Але запустити механізм виявлення «неблагонадійних» у дію і розвинути систему використання Церкви для утвердження абсолютної монархії на

колонізованих московським князівством землях вдалося вже у XVIII ст., починаючи з наказу Петра I 1716 р. про обов'язкове, контрольоване шляхом запису у сповідні книги здійснення сповіді кожним підданим держави і встановлення кари (штрафу) за невиконання цього. Після утворення в 1721 р. вищого духовного відомства – Святішого Синоду, воно, у згоді зі світською структурою управління, Сенатом, взяло на себе функцію державного контролю над населенням через церковні структури.

При розгляді документів за темою відбитку військових пертурбацій в житті Церкви, ідеологічний аспект проблеми одразу ж впадає в око. Контроль військової адміністрації над функціонуванням церковних інституцій значною мірою переслідував мету «ідеологічної обробки» колонізованого населення у завданому самодержавною владою дусі, що на початок XIX ст. остаточно проявилось у формулі: «православ'я – самодержавство – народність». Урядові маніфести, реляції щодо перебігу військових операцій зачитувалися одразу після літургії, то ж відсутність у цей час в церкві підданого означала, крім іншого, його непоінформованість з офіційною версією подій. У XVIII ст. законодавчо починає переслідуватись розповсюджене на Русі відлюдництво і затворництво, бо прихильники відоособленого способу життя пропускали загальноцерковні відправи і через це підпадали під категорію підозрілих для влади¹.

Вивчення теми війни, військово-адміністративних змін в ретроспективі монастирського життя України, передбачає широкий спектр питань, які ще не розглядалися у взаємозв'язку в історичній науці, але так чи інакше зачіпалися в працях військово-історичного, земельно-адміністративного, історико-медичного та інших напрямів, як наприклад в дослідженнях професора В. М. Мордвінцева щодо церковно-вотчинного господарства і секуляризаційної реформи на теренах України в складі Російської імперії², О. В. Сіткарьової – в контексті праць історико-архітектурного напрямку, пов'язаних з розбудовою Київської фортеці³, М. П. Бойчака – з історії військової медицини⁴.

Актуальність теми обумовлена далекосяжними наслідками, які мали

¹ V.: *Прибавление к Духовному Регламенту*, [в:] *Полное собрание постановлений и распоряжений по ведомству Православного исповедания Российской империи*, т. 2: 1722 год, Санкт-Петербург 1872, с. 250–251; *Именной указ № 4456 5 февраля 1724 г. О соединении малолетственных монастырей и пустынь с другими монастырями*, [в:] *Полное собрание законов Российской империи с 1649 года*, т. 7: 1723–1727 гг., Санкт-Петербург 1830, с. 249; О. А. Крайняя, *К биографии преподобного Досифея Китаевского (Киевского)*. – Приложение. 26 июля 1766 г. Дело о разращении, каковое от законного жителя бунчукового товарища Федора Савича жены Марии Якубовичевны монахом Досифеем [произведено] и [решении] поселить его в Китаевскую пустынь, «Вестник церковной истории», 2007, № 2 (6), с. 246–248.

² В. М. Мордвінцев, *Російське самодержавство і українська православна церква в кінці XVII–XVIII ст.: навчальний посібник*, Київ, 1997, 96 с.; id., *Сповідальні книги*, «Київська старовина», 1995, № 3, с. 84–87; id., *Церковно-вотчинне господарство та секуляризаційна реформа на Лівобережній Україні у XVIII ст.: автореф. дис. д-ра іст. наук: 07.00.01*; КНУ ім. Т.Шевченка, Київ 2000. 32 с.

³ О. В. Сіткарева, *Киевская крепость XVIII–XIX вв.*, Київ 1997, 200 с., ил.; еad., *Архітектура Києво-Печерської лаври кінця XVIII–XX століття*, Київ 2001, 338 с., іл.

⁴ М. П. Бойчак, *История Киевского военного госпиталя*, Київ 2006, 720 с.

для населення України військово-адміністративні зміни XVIII ст., втягування його у війни сусідніх країн, коли територія історичної Русі (згодом – України) стала для них полігоном, базою людських і сировинних ресурсів.

Визначний східно-християнський центр – Києво-Печерська лавра, до проведення секуляризації його земель у 1786 р. мав значні володіння, у т.ч. підпорядковані монастирі з належними їм маєтностями. Після Андрусівського перемир'я (1667) вони опинилися в межах двох сусідніх держав – Речі Посполитої і Московського царства, що значно ускладнило ведення господарства, а військові дії, під час яких ця територія використовувалася як плацдарм, посилювали страждання місцевого населення. Закріплені «Вічним миром» (1686) кордони порушувалися, коли монастирське володіння було поділене між двома державами, або коли, як у випадку з Васильковом, кордон проходив за версту від цього містечка, що теж належало Лаврі. Інколи це спричиняло переселення людей. Деякі маєтки Печерської лаври на Правобережжі, яке залишилося за Польщею, лише номінально продовжували належати київському монастирю⁵. У документах лаврського архіву фіксується чимало випадків приходу православних ченців з підпольських монастирів з поясненнями про нестерпні для них гоніння «на благочестие», тобто за релігійні переконання⁶.

На початку XVIII ст. події російсько-шведської війни відгукнулися в Лаврі й підпорядкованих їй маєтностях епідемією чуми. Хвороба спалахнула у війську і була занесена з Полтавщини на Київщину і Чернігівщину. У 1710–1711 рр. накази, що надходили з Сенату до першого призначеного Петром I генерал-губернатора Києва, князя Дмитрія Голіцина, вимагали організувати застави, які ніхто не мав права об'їжджати під страхом смертної кари. Та на практиці сувора заборона часто порушувалася, бо сам генерал-губернатор втік з міста, як і решта чиновників, отже не було кому слідкувати за своєчасним похованням померлих, створенням відповідних (поховальних) загонів, дотриманням інших карантинних заходів. Військовий губернатор Дмитрій Голіцин спасався від чуми в незаселеній тоді місцевості – Китаєві⁷, на відстані понад 10 км від тодішнього Києва.

Прикладом нехтування карантинними заходами й нерозуміння серйозності ситуації може слугувати буденний епізод з життя жіночої Вознесенської обителі, розташованої на землі Києво-Печерського монастиря та підпорядкованої лаврському архімандриту. У розпал епідемії 1710–1711 рр. «в задніпровські міста» було відправлено дівицю Варвару для продажу коштовних гаптів, яка після виконання доручення померла у Печерській слобідці на лівому березі Дніпра (зароблені гроші, близько 600 золотих, і нерозпродані гапти були доставлені ігумені Марії Мокієвській – родичці гетьмана Івана Мазепи по материнській лінії)⁸.

⁵ Ю. М. Русакова, *Неавтентичні документи Києво-Печерського монастиря XVI–XVII ст.: текстологія та поземельний аспект побутування: дис. ... канд. іст. Наук*, Київ 2008, с. 162–163, 176.

⁶ В.: ЦДІАК України, ф. 127, оп. 128, спр. 8; оп. 135, спр. 54; оп. 136, спр. 13; спр. 48; оп. 141, спр. 27; оп. 161, спр. 53.

⁷ ЦДІАК України, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 566, арк. 20 зв.

⁸ ЦДІАК України, ф. 127, оп. 1076, спр. 54, арк. 83–83 зв.

Епідемія ненадовго загальмувала відчуження на користь військового відомства лаврської землі у безпосередній близькості до монастиря. Через амбіційні плани царя Петра I, які потребували переведення всієї держави на військові рейки, ця територія відбиралася під будівництво фортеці. Споруди жіночого Вознесенського монастиря були перетворені на збройні склади і майстерні, головна церква стала парафіяльною для родин військових, але до кінця XVIII ст. навіть від неї не залишилося ані цеглини – весь бароковий ансамбль, створений старанням гетьмана Івана Мазепи та його матері, ігумені цього монастиря, був знищений. Черниць перевели до віддаленого від Лаври київського жіночого монастиря. Військовим губернатором Д. Голіциним було проведено перше скорочення кількості монастирів у землях України, що за півстоліття до того потрапили під протекторат Московського царства. І хоча тенденція такого скорочення протягом XVIII ст. зростала і проявляла стратегію Російської держави у відношенні до Церкви, офіційно скасування і поєднання деяких монастирів у 1711–1712 рр. пояснювалось кількісним зменшенням чернецтва через згубну епідемію⁹. В той же час царський уряд оголосив компенсаційні міри, в якості яких виступала, зокрема, розбудова віддалених від Лаври монастирів¹⁰. Церковні осередки України, які мали усталені традиції самоуправління, чернецтво, яке поповнювалося представниками княжих родів, шляхетства, козацтва та порівняно вільного селянства, переживали потрясіння через дії начебто єдиновірної влади православного царя Петра I. На тлі руйнування звичного церковного життя, зубожіння населення внаслідок військових маневрів уряд змушував місцевих православних ієрархів проявляти політичну лояльність і, більш того, виконувати роль комунікаційного містка між владою і народом, що пізніше, значною мірою, було перекладено на урядові періодичні видання. Перемоги московського війська у Північній війні прославлялися в проповідях, а гетьману Івану Мазепі – найщедрішому благодійнику Києво-Печерського монастиря його керівництво було змушене під час богослужінь виголошувати анафему. Невдоволене московською політикою щодо Церкви, опозиційно налаштоване до уряду духовенство швидко зникало, при чому не тільки шляхом заміни на більш лояльне, але й у буквальному фізичному сенсі, як-то сталося з раптово померлим по дорозі на допит до Петербургу київським митрополитом Іоасафом Кроковським (1718). Військово-адміністративний чинник набував все більшого значення навіть у сфері відбору потенційних насельників монастирів, що до того завжди визнавалося суто внутрішньоцерковною справою. Так, починаючи з 1723–1724 рр. російська влада виставила вимогу приймати в монастирі на звільнені місця відставних солдатів, вдовиць військових та всебічно забезпечувати їхнє утримання¹¹. Під час війн, які Росія

⁹ О. Попельницька, *Миколаївський та Богословський Йорданські монастирі у Києві*, «Київська старовина», 2005, № 1, с. 32.

¹⁰ ЦДІАК України, ф. 59, оп. 1, спр. 7594, арк. 129; О.О. Крайня, *Києво-Печерський жіночий монастир XVI – початку XVIII ст. і доля його пам'яток*, Київ 2012, с. 79–80.

¹¹ V.: *Полное собрание законов Российской империи*, т. 42, ч. 2: *Указатель алфавитный*, Санкт-Петербург 1830, т. 7 (1723–1727). № 4151, 4183, 4450, отд. 1, п. 1, 2, 3, 4969, 4456; т. 10 (1737–1739). № 7761, 7843; т. 11 (1740–1743). № 8583; т. 12 (1744–1748). № 9164, 9172; т. 14 (1754–1757). № 10355, 10684; т. 15 (1758–1762). № 11525; т. 16 (1762–1764). № 1190, 11825.

майже безперервно вела протягом XVIII ст., користуючись для цього всіма ресурсами української землі, населення останньої, як і решта підданих держави, обтяжувалося додатковими податками, відміна частини яких, по затвердженні мирних договорів, оголошувалася «великим благодіянням» самодержців.

Мало дослідженим аспектом проблеми впливу військових дій, які вела за розширення імперії російська влада, є, зокрема, постриг у ченці посполитих заради уникнення рекрутської повинності. Якщо до реформування армії у XVIII ст. московське військо збиралося лише на час бойових походів, після яких воїни поверталися до своїх родин, займалися ремеслами, сільським господарством, торгівлею і т. ін., то за Петра I військова служба стала безстроковою (тільки 1793 р. її термін було скорочено до 25 років). Регулярність рекрутських наборів диктувалася зовнішньополітичними обставинами і не мала певних обмежень. Примусовий принцип формування армії розповсюдився навіть на привілейовані верстви суспільства. Внаслідок цього, а також через зневажливе ставлення до «людського ресурсу» і значні втрати у війську, духовний сан почали охоче приймати навіть діти козацької старшини, щоб звільнитися від військової служби¹². Професор В. М. Мордвінцев наводить такий епізод: у 1734 р. генеральна військова канцелярія провела ревізію щодо потенційних «призовників» і виявила багато таких козаків, котрі не тільки «ухилилися» від військової служби переходом у духовний стан, але й, після постригу в ченці, передавали монастирям власні землі. Результатом «аналізу» ситуації стало підготовлене князем Шаховським розпорядження, невдовзі підписане імператрицею Катериною II, про заборону постригу у ченці світських осіб, тим більш козацького стану без повідомлення і дозволу на те військової адміністрації¹³. Мабуть через це, в «послужних списках» лаврських ченців, які походили з козацьких родин, підкреслювалася їхня крайня хворобливість і непридатність до важкої роботи (послухів) у монастирі.

Великі людські втрати понесла Україна через російсько-турецьку війну 1735–1739 рр., при чому втрати були більшою мірою не бойові, а спричинені хворобами через недбале ставлення до санітарно-гігієнічних умов у війську. У 1738–1739 рр. епідемія спалахнула в Молдавії, «швидко дійшла до Очакова, який у той час був зайнятий російськими військами»¹⁴ і поширилася на населення України. Для дислокації армії особливо були вигідні населені пункти Подніпров'я, звідки російські війська швидко перекидалися на південь і на захід. Переважно в останніх напрямках і спостерігалась російська експансія у XVIII ст. Проте не залишалися у спокої Лівобережна і Слобідська Україна. Під час згадуваної епідемії чуми, спричиненої російсько-турецькою війною, загинуло більше половини населення Слобідської України. За даними, які наводить М. К. Бородій, у Змієві померло 400, в Ізюмі – 910, в Куп'янську – 1720 чоловік. «У

¹² В. М. Мордвінцев, *Російське самодержавство і Українська православна церква в кінці XVII–XVIII ст.*..., с. 4, 19.

¹³ *Ibid.*, с. 20.

¹⁴ М. К. Бородій, *До історії боротьби з чумою на Україні в XVIII ст.*, «Український історичний журнал», 1984, № 5, с. 83.

багатолюдному Святогорському монастирі живими залишилися тільки два столітні монахи»¹⁵. Невипадково населені пункти цієї частини України відбудовувалися переважно вже в другій половині XVIII ст. і поповнювалося переселенцями з інших країв Російської імперії.

Маєтності Києво-Печерської лаври були зосереджені більше на Чернігівщині і Київщині, але, скажімо, приписний Зміївський Миколаївський монастир знаходився у Слобідській Україні. Напередодні секуляризації Лавра мала 8 підпорядкованих монастирів і пустиней та 19 вотчин¹⁶. Територіально найближчим, навіть у спільній огорожі з так званою Верхньою Лаврою, залишався Свято-Троїцький больницький монастир. Інші підлегли («приписні») Києво-Печерській лаврі монастирі і пустині знаходилися на достатньо далекій відстані від неї. За документами лаврського архіву 1780-х років, це згадуваний вище Зміївський, а також Трубчевський Чолнський, Синянський, Брянський Свенський, Омбишський монастирі. В околицях Києва у лаврському відомстві були Голосіївська і Китаївська пустині. Крім того, в управлінні Лаври знаходилося 19 вотчин (більшість з них розташовувалися на Київщині та Чернігівщині): селища Буромка, Лосинівка, Ліщичі, Бобовичі, Сміле, Пакуль, Сорокошичі, Кропивна, Попова гора, Димерка, Васильків, Вишеньки, Сваром, Хотів, Безрадичі, Макарівка, Радичів, Пухівка, Жуків. В. Мордвінцев звернув увагу на зміни в кількості так званих «закордонних монастирів». Київської єпархії протягом XVII–XVIII ст. (загалом таких зафіксовано 36), бо деякі з них то переходили до унії, то поверталися у православ'я. Серед «закордонних» монастирів Києво-Печерської лаври в переліку 1783 р. не був названий Дятловицький монастир¹⁷. Слід зазначити, що лаврські піддані після «Вічного миру» опинилися, переважно, на підмосковських землях.

У другій половині XVIII ст. українські землі потрапили під перехресний вогонь держав-сусідів. Використовуючи будь-який привід: захист законної влади Речі Посполитої від повсталих конфедератів, захист християн від османів, або православних християн від наступу на їхні права католиків, російські війська без особливих церемоній порушували кордони Речі Посполитої. Оперативно укладалися інформаційні листи для виголошення офіційної версії подій, переважно в церквах. Презентативна збірка подібного матеріалу міститься у колишньому архіві Києво-Печерської лаври у справі, що починається з указу і маніфесту Катерини II 1768 р. (текст документів подається у додатку до статті), з красномовним заголовком «Дело о побудительных причинах понудивших воспрять оружие против Оттоманской Порты и о приношении к Богу о дарованных победах над сопостати, по делам молитв, по примеру прежних военных времен и о прочем»¹⁸. Керівництво Києво-Печерської лаври постійно отримувало друковані примірники подібних указів, маніфестів, реляцій з фронтів у супроводі листів

¹⁵ Ibid., 84.

¹⁶ ЦДІАК України, ф. 128, оп. 1заг., спр. 366, ч. 2, арк. 111зв. Наданий за цією справою перелік відноситься до 1783 р.

¹⁷ ЦДІАК України, ф. 128, оп. 1заг., спр. 566, арк. 3зв.; В. М. Мордвінцев, *Російське самодержавство і Українська православна церква в кінці XVII–XVIII ст.* ..., с. 4.

¹⁸ ЦДІАК України, ф. 128, оп. 1заг., пр. 366, ч. 1, арк. 1.

київського генерал-губернатора з вимогою щонайшвидшого поширення урядової інтерпретації подій у підлеглих монастирях і вотчинах. Перш за все, повідомлення про криваві сутички і перемоги російської зброї «над супостатами» мали зачитуватися «при отправлении благодарственного молебствия со звоном и пушечной из крепости бывшой пальбе в большой соборной Успения Пресвятыя Богородицы» церкві – головному храмі Києво-Печерської лаври¹⁹.

У «повідомленнях» (зазвичай це були додатки до московських та Санкт-Петербурзьких офіційних газет), доволі докладно й образно описувався перебіг воєнних дій. На «читаннях» у церквах можна було почути, як під час захоплення князівства Молдавського «турки следуя своему зверству и тут обороняясь, лучше умирать, нежели сдаваться хотели», тому російським військам доводилося всіх знищувати, навіть тих, хто ховався у мечетях²⁰. Православні монастирі, які траплялися на переможному шляху «визволителів», займалися ними як військові частини, бо були, зазвичай, непогано укріпленими фортецями. Так, у «Прибавлении к № 83 Санкт-Петербургских ведомостей» за 16 жовтня 1769 р. сповіщалося, що «город Ясы имеет замок и два монастыря таких, в которых четыре батальона пехоты против неприятеля удержаться в состоянии чрез всю зиму»²¹.

Одночасно на тлі спонування населення до «спільної радості» з приводу перемог над Оттоманською Портою, урядом приховувалася інформація про страшні наслідки, здавалося б географічно віддалених подій, для населення українських земель. Зокрема в іншій справі того ж архіву Києво-Печерської лаври зі збірки ЦДІАК України, містяться докладні відомості про виникнення й поширення епідемії чуми 1770–1774 рр. Проте великою проблемою було визнання нещастя лише тоді, коли прояви епідемії ставали очевидними для всіх мешканців постраждалих земель. Професор Тадеуш Срогош звертав увагу на брак своєчасної інформації з російського боку і під час епідемії 1780–1781 рр.²². Слід визнати, що приховування реальної ситуації – перманентна й системна проблема Російської імперії.

Перші випадки захворювання чумою 1770 р. були зафіксовані наприкінці травня в армії фельдмаршала Петра Рум'янцева в районі Бендер і Хотина. У розповсюдженні інфекції зіграли свою роль і барські конфедерати, котрі проходили у Річ Посполиту з Туреччини яка їх підтримувала²³. Наприкінці літа хвороба досягла Києва і приховувати випадки смерті від чуми стало неможливим. З маєтностей Києво-Печерської лаври приходили трагічні повідомлення, оприлюднення яких було небажаним. Певну статистику захворювання можна відслідковувати за внутрішньою відомчою

¹⁹ Ibid., арк. 1–4, 84.

²⁰ Ibid., арк. 142зв., 252.

²¹ Ibid., арк. 156зв.

²² Є.Г. Сінкевич, Т. Срогош, *Контакти Речі Посполитої з Новоросійською губернією (в контексті анексії Криму)*, «Чорноморський літопис» 2011, вип. 5, с. 85.

²³ Т. Срогош, *Меры, предпринимавшиеся против чумы, на территории современной Белоруссии во время русско-турецкой войны и барской конфедерации*, [в:] *Седьмая научная конференция по истории медицины Беларуси, посвященная 50-летию окончания Второй мировой войны: Сборник материалов*, Гродно 1995, с. 85.

документацією. Однак непрямі вказівки дають підстави стверджувати, що розмах епідемії і кількість її жертв у самій Лаврі та в підпорядкованих їй монастирях і вотчинах применшувалися²⁴. Характерно, що в офіційній публічній документації Києво-Печерської лаври щодо російсько-турецьких баталій цього часу і їхнього молитовного супроводження в церквах Києво-Печерської лаври за вимогою владних структур ані слова не сказано про найпотужнішу епідемію чуми XVIII ст., яка почалася тоді ж у війську і перекинулася на українські землі. Немає ніяких застережень щодо церковних відправ у досить великих за обсягом справах з лаврського архіву про епідемію чуми «в Польщі та Києві» 1770–1774 рр. (905 арк.), війни Російської імперії з Оттаманською Портою 1768–1791 рр. (907 арк.) – навпаки, зустрічаємо зацікавленість у якомога повнішому зборі підданих у церквах задля здійснення молебнів в уславлення імператриці та дій армії²⁵.

Таким чином, наслідками Російської системи управління навіть для такого визнаного православного центра як Києво-Печерська лавра було беззастережне використання людських і земельних ресурсів, зверхність військово-адміністративного чинника і втручання уряду навіть у духовну сферу життя населення. Все це принесло не тільки фізичні втрати, але й відбилосся на менталітеті населення українських земель. Отже тема відбитку військових дій і, взагалі, розширення впливу військової адміністрації на церковне життя в Україні, потребує належної уваги і спеціального дослідження.

ДОДАТКИ

У додатку представлено документи, що надійшли до Києво-Печерської лаври 24 листопада 1768 р. з Св. Синоду – рукописний лист до архімандрита Києво-Печерської лаври Зосими (Валькевича) з братією, в якому оголошується указ російської імператриці Катерини II від 23 листопада 1768 р. відносно поширення тексту Маніфесту про причини початку війни з Османською імперією (Документ 1) і друківану копію самого маніфесту, підписаного Катериною II 19 листопада того ж року (Документ 2). Означені документи входять до архівної справи із зібрання Центрального державного історичного архіву України, м. Київ: ф. 128 (Києво-Печерська лавра), спр. 366. «Про турецькі з Росією війни, що були у різні роки. У трьох частинах: частина 1-а з 1768 по 1770 р.; 2-а – 1773–1793 р.; 3-я 1787–1810 р.». Документи публікуються мовою оригіналу за сучасними правилами орфографії зі збереженням стилістичних особливостей і правопису великих і малих літер, уживання яких дає додаткову інформацію для історичного аналізу.

---

²⁴ О.О. Крайня, *Противідемічні заходи в маєтностях Києво-Печерської лаври під час епідемії чуми 1770–1771 рр.*, [в:] *Церква – наука – суспільство: питання взаємодії. Матеріали Тринадцятої Міжнародної наукової конференції (27–29 травня 2015 р.)*, Київ 2015, с. 168–170.

²⁵ ЦДІАК України, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 366, ч. 1–3; спр. 412, ч. 1–2.

Документ 1

Арк. 1   Указ Ея Императорского Величества Самодержицы Всероссийския из святейшего правительствующего синоду, Киево-Печерской Лавры архимандриту Зосиме с соборной братией сего ноября 23 дня 1768 года

Святейшему правительствующему синоду, при видении из правительствующего сената присланы ко состоявшегося сего ж ноября в 18 день, за подписанием Ея Императорского величества собственные руки о побудительных причинах понудивших воспрять оружие против оттоманской порты манифеста печатные экземпляры с тем чтоб святейший правительствующий синод благоволил из упомянутых экземпляров потребное число разослать ведомства своего по епархиям дабы оные во всех церквах как и здесь по окончании божественной литургии были обнародованы, и в предприятном подвиге с соединением всех Ея Императорского Величества верноподданных сердец приносимы были Всевышнему молитвы и по указу Ея Императорского Величества, святейшим правительствующим синодом определено. Іе. оные печатные манифесты послать в московскую святейшего синода контору к синодальным членам в епархии к преосвященным архиереям, а где оных нет в духовные консистории, также в ставропигиальные лавры и монастыри, сколько куда по числу церквей следует при указах, коих по получении те манифесты в каждом месте по окончании божественной литургии чтением в церквах обнародовать, а по прочтении в то же //

Арк. 1зв. самое время во всех соборах церквах и монастырях, отправить напечатанное в особливой книжице именуемой последование молебное пений на листу первом певаемое во время брани против супостатов находящих на ны, молебное пение, прося усердно Всевышнего Господа сил, да благословит оружие Ея Императорского Величества против ненавистного имени христианского врага и да обрадует Ея Императорское Величество и всех Ея верноподданных счастливыми победами и вожделенным миром, которое молебствие отправлять в архиерею престольный город самим архиереям, а в лаврах и монастырях настоятелям, в других же городских соборах протопопам с прочими священнослужителями; 2-е, понеже как в продолжение бывшей в 1736 году турецкой, так и в другие после того имеющиеся войны приносимы были во всех церквах Господу Богу молитвы, по особливо напечатанным на оной случай книжицам, того ради и ныне оные молитвы во всех церковнослужениях отправлять доколе оныя в святейшем синоде исправленные вновь напечатаны и присланы будут, из Киево-Печерской Лавры архимандриту Зосиме с соборною братиею чинить о том по сему Ея Императорского Величества указу, а вышеозначенных манифестов посылается при сем двадцать экземпляров,

Обер-секретарь Михайло Остолопов
Секретарь Андрей Орлов

Регистратор Николай Чернявской

Ноября 24 дня

1768 году

Подканцелярист Фома Демченко

ЦДІАК України, ф. 128, арк. 1 заг., спр. 366, ч. 1, арк. 1-1зв.

Документ 2

Арк. 2

Божиею милостию Мы Екатерина Вторая Императрица и Самодержица Всероссийская, и прочая, и прочая, и прочая. Объявляем чрез сие всем НАШИМ верным подданным.

Принятое НАМИ участие в делах речи посполитой польской, основывается на древних и торжественных обязательствах ее с Империею НАШЕЮ и на общем всех без изъятия соседних держав существительнейшем интересе в рассуждении целости законной ее конституции. Первые известны свету во всем их пространстве из трактата 1686 года, которым именно и точно поставлено, чтоб греко-российская православная церковь и исповедники ее в землях и владениях короны Польской и великого княжества Литовского пользовались непременно и во всегдашнее время принадлежащими им вольностями, правами и преимуществами. Вместо чего бедственное искусство чрез семьдесят лет показало, что православие там, если не вовсе истреблено, по крайней мере несказанно утеснено, и так сказать, из общества и прав гражданских вовсе самым насильством исключено было с крайним пренебрежением не только обязательств сего трактата, но и начальных оснований конституции Польской, то есть, вольности и равенства всех граждан, которые с другой стороны должны составлять и общий и существительный интерес соседей Польши, ибо с твердостью и ненарушимым сохранением сих оснований соединена неразлучно собственная и общая их безопасность.

По убедительной ясности сего сугубого побуждения, не могли Мы конечно в удовлетворение должной от НАС стражи как православной церкви, так и главнейшему государственному интересу оставить, чтоб не вступить и за оную и за самую конституцию Польскую, по колику целость сей последней с тем интересом нераздельно связана; но решась на такое в пользу обоих заступление, не желали Мы однако ж исключительно присвоить СЕБЕ славу одерживаемого чрез оное успеха; и для того употребляя только одни дружеские представления, и выводя их из справедливости и собственной пользы речи посполитой, оставляли ей напротив всю, дабы тем дело скорее и полюбовно кончить.

В следствие того не преминули Мы на одном из последних сеймов возобновлять усиленные НАШИ представления и домогательства в пользу грекороссийской православной церкви и находящихся с нею в равном случаи прочих диссидентов; но суеверие, корысть и дух властвования пренебрегая все и самые священные уважения к освященным обязательствам

республіки, обрашали ни во что все НАШИ подвиги, и подвиги почитательнейших протестантских дворов, кои с НАМИ общее дело учинить согласились, по тому, что издревле все обще диссиденты (под именем которых разумеются в Польше и православные), имеют между собой точные и ясные обязательства друг за друга стоять и пребывать всегда в неразрывном союзе.

По такому неприятному обороту подвигов НАШИХ и единомысленных с НАМИ дворов, который из дня в день становился всем прикрее и обиднее, по умножению безвинного гонения и насильств противу //

Арк. 2зв. диссидентов, а особливо по самовластному от одной части республики исключено их из прав вольности и равенства до того, что им напоследок, так сказать, едва ли что другое оставалось, как только свобода дышать с прочими своими согражданами одним воздухом, вне всякого впрочем участия в общих отечества благодеяниях. Не могли МЫ натурально и по человеколюбию и по долгу Короны НАШЕЙ воздержаться от употребления сильнейших мер после того, как все уже другие способы кротости и самые угрозы втуне истощены были.

Правда, тут уже повелели МЫ части войск НАШИХ вступить в земли республики Польской; но кто из поляков не знает, что они не прежде в границы отечества их вступили, как при настоянии оному явной опасности и неизбежных бедствий гражданской войны и междоусобия; ибо диссиденты, потеряв всю надежду какого-либо им облегчения, нашлись напоследок в необходимости соединиться узлом конфедерации.

Не проходила ни одна почти конфедерация, которая бы больше, или меньше не погружала Польшу в бездну беспорядков и замешательств, конечно того же бы и от диссидентской конфедерации ожидать надлежало; ибо без сомнения восстало бы против ее несравненно большее число католиков, и воспричинствовало тем гражданскую войну, которая, может быть, не инако кончилась, как самым разрушением всего корпуса республики: когда там, где сражаются суеверие и безрассудная горячность с отчаянием, едва ли другого конца ожидать должно.

От сей напасти ограждена была Польша чрез присутствие войск НАШИХ, которому равномерно должна она еще благодарить за счастливое и покойное составление последней генеральной конфедерации, а с оною и за самое исправление крившихся в недрах ея пороков, ибо под узлом сей конфедерации, которая чрез нарочно к НАШЕМУ двору отправленное торжественное посольство испросила НАШЕЙ помощи и гарантии для примирения внутренних дел республики. Собравшиеся на сейм государственные чины, познав истинные отечества своего интересы, учредили на оном при совершенном восстановлении прав и преимуществ диссидентских многие весьма нужные и полезные законы.

По таком от республики исправлении всех внутренних ее

неустройств, чего одного МЫ и желали, дан уже был войскам НАШИМ приказ возвращаться в Россию, куда разные департаменты и действительно шли, но вдруг весь поход остановлен был открывшимися в Подолии неподалеку от границ порты Отоманской мятежниками из самого мелкого дворянства, кои проискамы и злостными подушениями недоброжелателей и ненавистников славы и успеха дел НАШИХ до того обольщены были, что не только противу новых узаконений и самой законодательной власти отечества своего восстали, но и дерзнули еще в буйстве своем объявить Империю НАШУ непосредственным себе неприятелем, атаковать вооруженною рукою войска НАШИ под Винницею и в других местах, а при том еще презрительными своими сочинениями подговаривать верных НАШИХ подданных к равномерному с ними бунту.

В сих вмешательствах правление республики, желая воспрепятствовать распространению зла, по колику конституцией власть его в том быть могла, прибегло к дружбе и к гарантии НАШЕЙ с письменным требованием, чтоб МЫ возвращение войск НАШИХ остановили до тех пор, пока восставшие смятения вовсе усмирены, а с усмирением их и желаемая тишина восстановлена не будет. Исполнение сей просьбы правления польского приняли МЫ на СЕБЯ по тому, что тут равно побуждали НАС обязательства нового НАШЕГО с республикою трактата, //

Арк. 3 безопасность границ самой Империи, достоинство ее столь чувствительно мятежниками тронутое и собственная НАША слава.

Не трудно было войскам НАШИМ рассыпать первую кучу возмутителей; ибо они везде, где только встречались, биты были; но с другой стороны зараза мнимого их защищения вере католицкой, которая однако ж в новых законах республики при всей ее целости безвредно соблюдена была, распространялась изо дня в день в мелком дворянстве по всей земле больше и скорее, нежели регулярные НАШИ войска угоняться могли. Со всем тем по взятии Кракова, по совершенном успокоении ныне Литвы и по очищении Подолии имели мы основательную причину надеяться, что в краткое время будут прекращены и остатки польских замешательств, и что тогда НАМ беспечно уже будет возвратить войска НАШИ в Россию, удостовераясь по непорочности собственных НАШИХ правил и поступок, что и прочие соседи республики, а особливо порта Отоманская не намерены пользоваться настоящими ее вмешательствами.

Время и обстоятельства показывают теперь, что сие НАШЕ мнение о порте Отоманской было не несправедливо, ибо она чрез довольное время взирала на дела НАШИ в Польше спокойным оком и со внутренним удостоверением, что они собственным ее интересам, столько же выгодны, сколько и НАШИМ. Конечно сие ее благоразумное поведение продолжилось бы и далее до самого окончания Польской сумятицы, если б только ненавистники

НАШЕГО с нею мира не предупели ныне непозволенными своими клеветами и ухватками раздражить турецкую чернь, а заражение ее распространить далее по ступеням и до самого правления, и если б еще польские в границы порты укrywшиися мятежники не обольстили суетною надеждою самого Султана, что они, а с ними вся Подолия и вся польская Украина охотно поддадутся в вечные времена державе его на основании княжеств Воложского и Молдавского.

Сродная порте высокомерность не дозволила ей пренебречь сего обманчивого предложения тем более, что и закон Магометов оправдает всякое у христиан похищение, и для того без дальних размышлений о справедливости решила она скоро употребить себе помянутое предложение в пользу.

Не могла однако ж порта не чувствовать, что не довольно будет пред светом сего покрывала, и что ей к произведению ея видов на ущерб республики Польской надобны другие удобства, почему размеряя все ея с того времени поныне поступки, нельзя сомневаться, чтоб не положила она искать сих удобностей в войне с НАМИ, а инако для чего бы ей без всякой законной причины и малейшего с НАШЕЙ стороны повода разрушать священные союзы вечного мира, как она ныне действительно то учинила с явным презрением доброй веры чрез арестование НАШЕГО в Константинополе находящегося Министра Тайного Советника Обрескова, и заключение его в тюрьму со всею свитою вопреки всем народным правам, кои и от самых варваров свято почитаемы бывают не только в мирное, но и в военное время, и кои еще при последней НАШЕЙ с портою войне собственно от тогдашнего ее правления не вредно соблюдены были в рассуждении персоны и свиты Резидента НАШЕГО Вишнякова, хотя та война и с здешней стороны начата была.

Не вдруг однако ж сняла с себя порта маску, ибо до дня ареста Министра НАШЕГО не переставала она уверять НАС в дружбе и миролюбии своем, с тем по видимому умыслом, чтоб НАС усыпить оными и выиграть чрез то время к учинению всех своих приготовлений. С начала довольствовалась она дать в границах своих убежище //

Арк. Ззв. Подольским от войск НАШИХ преследуемым мятежникам, по тому уверяясь против желания своего, что МЫ в миролюбии НАШЕМ к ней непоколебимы, и по тому войска НАШИ не касаются границ ея, и на самой погоне бегущих мятежников попустила им делать из оных набеги в польской край, и атаковать там войска НАШИ, дабы их тем или другим образом внезапно и не умышленно завести хотя на один шаг в свою землю, и взять чрез то повод к желаемому разрыву; анапоследокувидядалее, что все ея происки остаются тщетны противу непременных правил политики НАШЕЙ, вздумала пользоваться посторонним случаем, то есть разорением татарской слободы Балты принадлежащей Хану Крымскому, которое последовало от толпы

разбойников, не уважая того, что МЫ по первому известию о сем случае и прежде еще всяких жалоб с турецкой стороны повелели войскам НАШИМ разбойников переловить, а нашедшихся между ими подданных НАШИХ запорожцев наказать всех, которые действительно и наказаны уже по мере их преступления на самой границе в виду означенной слободы Балты.

И так ныне к наружности сие от разбойников разорение татарской слободы Балты умышленно от порты на счет войск НАШИХ поставляемое, и предлог защищения ее мнимо утесняемой от НАС вольности польской, а в существе лакомство сей вероломной и всегда имени Христианскому враждующей державы и неутолимая ее хищность поползнувшаяся на предложение польских бунтовщиков воспричинствовали с ее стороны разрыв вечного мира и объявление противу Империи НАШЕЙ войны выставлением в народе Магометова знамя, и на конец данным повелением войскам своим идти к НАШИМ границам.

Мы тем меньше сего ее несправедливого и ненавистного поступка ожидать могли, что с самого вступления НАШЕГО на Престол, ставили СЕБЕ навсегда за первое и неперемное правило, жить со всеми окрестными державами в добром соседстве, тишине и мире, по точной силе счастливо пребывающих с каждою из них трактатов, и что особливо в рассуждении порты Отоманской отменное имели попечение не только содержать и исполнять оные в полном пространстве, но и упреждать еще и самые малейшие поводы к жалобам и ко взаимной обоим дворов остуде.

Вследствие того при разных случаях к справедливым от НАС жалобам не искали МЫ другой управы, как в правосудии самой порты, и довольствовались обыкновенно тем, что она к удовлетворению НАШЕМУ делала.

Но теперь, когда вся НАША умеренность и миролюбие остались тщетны, когда непримиримый имени Христианского враг нарушил толь нагло священные союзы вечного мира, и когда он достоинство Короны НАШЕЙ толь дерзко оскорбил самовластным арестованием Министра НАШЕГО, остается НАМ пред Богом, пред светом, пред СОБОЮ и пред верными НАШИМИ подданными то внутреннее и сердечное удостоверение, что не только не подали МЫ порте ни малейшей к разрыву законной причины, но и что не упустили еще употребить во свое время все пристойные и удобовозможные средства и снисхождения к упреждению оногo и к ненарушимому сохранению драгоценного покоя и тишины, которые поставляем МЫ верхом блаженства всего рода человеческого.

При такой НАШЕЙ непорочности в следствиях незаконной противу Империи НАШЕЙ войны, надежно и несомненно уповаем МЫ на правосудие Вседержителя Бога, что он покровительствуя России чрез толь //

Арк. 4 долгое время и толь видимым образом, благословит и увенчает и ныне успехами праведное НАШЕ оружие, воспрियाтое для защиты Святой Его церкви и любезного Отечества НАШЕГО, низринет гордость и ков врагов поправших ногами Святость клятвы, и дарует НАМ на славу имени своему скорый, полезный и славный мир.

От усердия и истинной к Отечеству любви НАШИХ верноподданных с полною доверенностью ожидаем МЫ, что они в сем важном случаи, соединяя с НАМИ сердца и мысли, прольют теплые молитвы пред Царем Царей, да ниспошлет он благодать свою на защитников Отечества, и да будет им свыше Сам предводитель; и что еще каждый из них по свойству и состоянию своему охотно и с истинною ревностью будут во всяком случаи поспешествовать всем нужным и необходимым к подкреплению сил и средств обороны НАШЕЙ.

В прочем же к испытанной храбрости и мужеству обыкших к победам войск НАШИХ имеем МЫ полную надежду, что они в сей новой и праведной войне противу вероломного неприятеля и врага имени Христианского усугубят приобретенную по ныне славу новыми подвигами и новыми победами. Дан в Санктпетербурге 18 Ноября 1768 года.

Подлинный подписан собственною Ея Императорского Величества рукою тако: Екатерина (Место Печати)

Печатан в Санктпетербурге при Сенате. Ноября 19 дня 1768 года.

ЦДІАК України, ф. 128, арк. 1заг., спр. 366, ч. 1, арк. 2–4.

Бібліографія

Бойчак М. П., *История Киевского военного госпиталя*, Київ 2006.

Бородій М. К., *До історії боротьби з чумою на Україні в XVIII ст.*, «Український історичний журнал», 1984, № 5, с. 82–90.

Крайня О. О., *Киево-Печерський жіночий монастир XVI – початку XVIII ст. і доля його пам'яток*, Київ 2012, с. 79–80.

Крайня О. О., *Проти епідемічних заходів в маєтностях Києво-Печерської лаври під час епідемії чуми 1770–1771 рр.*, [в:] *Церква – наука – суспільство: питання взаємодії. Матеріали Тринадцятої Міжнародної наукової конференції (27–29 травня 2015 р.)*, Київ 2015, с. 168–170.

Крайня О. А., *К биографии преподобного Досифея Китаевского (Киевского). – Приложение. 26 июля 1766 г. Дело о разращении, каковое от законного жителя бунчукового товарища Федора Савича жены Марии Якубовичевны монахом Досифеем [произведено] и [решении] поселить его в Китаевскую пустынь*, «Вестник церковной истории», 2007, № 2 (6), с. 246–248.

Мордвінцев В. М., *Російське самодержавство і українська православна церква в кінці XVII–XVIII ст.: навчальний посібник*, Київ 1997.

Мордвінцев В. М., *Сповідальні книги*, «Київська старовина», 1995, № 3, с. 84–87.

Мордвінцев В. М., *Церковно-вотчинне господарство та секуляризаційна реформа на Лівобережній Україні у XVIII ст.: автореф. дис. д-ра іст. наук: 07.00.01; КНУ ім. Т.Шевченка, Київ 2000.*

Полное собрание законов Российской империи, т. 7 (1723–1727). № 4151, 4183, 4450, отд. 1, п. 1, 2, 3, 4969, 4456; т. 10 (1737–1739). № 7761, 7843; т. 11 (1740–1743). № 8583; т. 12 (1744–1748). № 9164, 9172; т. 14 (1754–1757). № 10355, 10684; т. 15 (1758–1762). № 11525; т. 16 (1762–1764). № 1190, 11825; т. 42: ч. 2: *Указатель алфавитный*, Санкт-Петербург 1830.

Попельницька О., *Миколаївський та Богословський Йорданські монастирі у Києві*, «Київська старовина», 2005, № 1, с. 29–34.

Прибавление к Духовному Регламенту, [в:] *Полное собрание постановлений и распоряжений по ведомству Православного исповедания Российской империи*, т. 2: 1722 год., Санкт-Петербург 1872, с. 250–251.

Русакова Ю. М., *Неавтентичні документи Києво-Печерського монастиря XVI–XVII ст.: текстологія та поземельний аспект побутування: дис. ... канд. іст. наук*, Київ 2008.

Сінкевич Є. Г., Срогош Т., *Контакти Речі Посполитої з Новоросійською губернією (в контексті анексії Криму)*, «Чорноморський літопис», 2011, вип. 5, с. 80–86.

Ситкарева О. В., *Киевская крепость XVIII–XIX вв.*, Київ 1997.

Сіткарьова О. В., *Архітектура Києво-Печерської лаври кінця XVIII–XX століття*, Київ 2001, 338 с., іл.

Срогош Т., *Меры, предпринимавшиеся против чумы, на территории современной Белоруссии во время русско-турецкой войны и барской конфедерации*, [в:] *Седьмая научная конференция по истории медицины Беларуси, посвященная 50-летию окончания Второй мировой войны: Сборник материалов*, Гродно 1995, с. 85–87.

Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДІАК України), ф. 59, оп. 1, спр. 7594.

ЦДІАК України, ф. 127, оп. 128, спр. 8.

ЦДІАК України, ф. 127, оп. 135, спр. 54.

ЦДІАК України, ф. 127, оп. 136, спр. 13.

ЦДІАК України, ф. 127, оп. 136, спр. 48.

ЦДІАК України, ф. 127, оп. 141, спр. 27.

ЦДІАК України, ф. 127, оп. 161, спр. 53.

ЦДІАК України, ф. 127, оп. 1076, спр. 54.

ЦДІАК України, ф. 128, оп. 1заг., спр. 366, ч. 1-3.

ЦДІАК України, ф. 128, оп. 1заг., спр. 412, ч. 1-2.

ЦДІАК України, ф. 128, оп. 1заг., спр. 566.

Ольга Крайня

Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник (Київ, Україна)

**ІДЕОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ФУНКЦІОНУВАННЯ
ЦЕРКОВНИХ ІНСТИТУЦІЙ
В ПЕРІОД УТВЕРДЖЕННЯ МОСКОВСЬКОГО
САМОДЕРЖАВСТВА НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ
(НА ПРИКЛАДІ КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКОЇ ЛАВРИ)**

Анотація: Предметом дослідження стало посилення військово-адміністративного чинника в житті Церкви в Україні за правління російських самодержців Петра I і Катерини II, використання православних монастирів у забезпеченні ідеологічного впливу на населення України під час експансії Російської імперії. Фокусується увага на документах архіву Києво-Печерської лаври, пов'язаних з війнами XVIII ст., які потягнули за собою ускладнення епідеміологічного стану в Європі, підриєв економічного добробуту українського населення і, разом з втручанням світського уряду в духовну сферу життя, спричинили зміни глибинного ментального порядку.

Ключові слова: Україна, російсько-турецькі війни, Польща, населення, епідемії, православна церква, Києво-Печерська лавра, монастирі.

Olha Krainia

National Kyiv-Pechersk Historical and Cultural Preserve (Kyiv, Ukraine)

**THE IDEOLOGICAL ASPECT OF THE CHURCH
INSTITUTIONS FUNCTIONING
IN THE PERIOD OF THE ESTABLISHMENT OF MOSCOW
AUTOCRACY ON THE TERRITORY OF UKRAINE
(WITH THE EXAMPLE OF THE KIEV-PECHERSK LAVRA)**

Summary: The subject of the study was to increase the weight of the military-administrative factor in the life of the Church in Ukraine under the reign of the Russian monarchs Peter I and Catherine II. Also, attention is drawn to the use of Orthodox monasteries for ideological influence on the population of Ukraine during the expansion of the Russian Empire. Attention is focused on the documents of the archive of the Kyiv-Pechersk Lavra, which are connected with the wars of the eighteenth century. These wars caused the complication of the epidemiological situation in Europe and undermined the economic well-being of the Ukrainian population. In addition, because of the intervention of secular government in the spiritual sphere of life, they gave impetus to changes of the deep mental order.

Keywords: Ukraine, Russian-Turkish wars, Poland, population, epidemic, Orthodox Church, Kiev-Pechersk Lavra, monasteries.